

Apie pasirinkimą, sukuriantį modernųjį „aš“ sąlytiniuose gyvenimo pasakojimuose

JURGA JONUTYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje svarstoma, kiek ir koku būdu pasakojimai apie praeityje vykusius pasirinkimus atskleidžia modernaus naratyvinio subjekto steigtą sąlytiniuose pasakojimuose. Tam tikslui analizuojami senosios kartos vilniečių pasakojimų fragmentai, apimantys pasakojimus apie jų gyvenimo įvykius ar vyksmus, kurie pasakotojui svarbūs iki pat pasakojimo momento. Pastebima, kad tie autonaratyvo fragmentai turi kitokią, rezonansinę – mažiausiai du skirtingus laikotarpius ir vyksmus suvienijančią – laiko struktūrą. Nagrinėjami pavyzdžiai rodo, kad prisiminimas apie praeityje vykusį pasirinkimą gali būti konstruojamas skirtingai, tačiau dažniausiai – kai sprendžiantis ir besirenkantis subjektas itin retai atsiduria pasakojimo centre, užleisdamas vietą prisimenamai emocijai, detaliai vaizdui, kūno būsenai ar afektui. Kitas būdas (dažniausiai priskiriamas moderniam pasakojimui, tačiau sąlytiniuose autonaratyvuose labai retas) – kai pasakojimu pristatomas aiškus, apmąstytas ir artikuliuotas „aš“. Abu šie gyvenimo vienijimo per pasakojimą būdai yra to paties modernaus naratyvinio subjektyvumo modusai, kuriuos nevienodu mastu atrandame modernųjį „aš“ steigiančiuose gyvenimo pasakojimuose.

RAKTAŽODŽIAI: modernybė, modernus pasakojimo subjektas, sąlytinis pasakojimas, pasirinkimas, atmintis.

ĮVADAS

Straipsnyje nagrinėjami pasakojimai apie praeities pasirinkimus, kurie paprastai pristatomi kaip modernaus naratyvinio subjekto steigties momentai. Straipsnis rašomas siekiant analizuoti pasirinkimo momento, kaip moderniam subjektui retrospektyviai suteikto atraminio taško, reikšmę ir galbūt šią sampratą tikslinti. Remiantis surinkta medžiaga – pokariu į Vilnių atsikrausčiusių žmonių sąlytiniais pasakojimais – aiškinamasi, kaip apie lemtingus pasirinkimus kalbama po maždaug penkių dešimčių ar ir daugiau metų, kaip jie išlieka atmintyje ir, galiausiai, kaip jie, būdami reikšmingi visais gyvenimo etapais, steigia vientisą asmens gyvenimo paveikslą.

Taigi, straipsnyje pirmiausia klausama apie patį pasirinkimą: koks jis ir kaip jis atrodo iš daugelio metų perspektyvos, kaip jis išlieka atmintyje, kaip jis pasirodo

ir kokį vaidmenį atlieka pasakojime. Ieškant atsakymų analizuojama autobiografiniams pasakojimams skirto tyrimo medžiaga – individualūs, pusiau struktūruoto interviu metu užrašyti autonaratyvai. Kaip iškalbingi atvejai, įdėmiau nagrinėjami keturi pasakojimai (autobiografinių savytinių pasakojimų trumpi fragmentai), kurių pasakotojai prisimena savo gyvenimą sovietų okupuotame Vilniuje. Iš tų pasakojimų išsirinkti lūžio taškai, susiję su pasakotojų veiklos pasirinkimais, socialiniais ar etiniais sprendimais, suteikusiais jų gyvenimui iki šiol jiems svarbią kryptį.

Tikslas, skatinęs kelti šiuos klausimus, buvo, viena vertus, noras nustatyti, kiek toji medžiaga – užrašyti autobiografiniai pasakojimai – atitinka modernybės principus, kita vertus, siekimas permąstyti pačius principus, patikslinti ir iš įvairesnių atskaitos taškų pažvelgti į modernųjį pasakojimo subjektą. Dažniausiai modernus subjektas autobiografiniame pasakojime suvokiamas kaip struktūriškai suformuotas iš lūžio taškų, tai yra iš epizodų, kuriuose svarbiausias yra valingas ir sąmoningai pasirinktas, suvoktas ir įgyvendintas posūkis nuo to, kas įprasta, prie to, kas novatoriška. XX a. antrosios pusės filosofijoje atsirandantis požiūris į modernybę yra kiek kitoks: modernus pasakotojas formuoja pasakojimo subjektą, naratyvinį „aš“ iš situacijų, kuriose valingas ir sąmoningas pasirinkimas užleidžia vietą afektams ar kūno būsenoms. Pasirinktų atvejų analizė skatina abu požiūrius sieti, juos tirti ir pateikti veikiau kaip skalę, o ne kaip priešpriešą. Kadangi reikalingas įdėmesnis žvilgsnis į tas pasakojimo vietas, kuriose aiškinamas arba kitaip parodomas pasirinkimo motyvas, pateikiami keli ilgesni pasakojimų fragmentai, kuriuose šis emocijos, kitokybės ar naujovės elementas yra akivaizdžiausias. Per juos ir atsiskleidžia modernaus (ar modernėjimo procesuose dalyvaujančio) žmogaus naratyvinės tapatybės netolydumas.

PASIRINKIMAS IR JO NARATYVINIS KONTEKSTAS

Kad modernus pasakojimo subjektas pirmiausia pasakoja apie pasirinkimus (etinius, socialinius) ir per juos sąmoningai ir valingai įgyvendintus gyvenimo tėkmės posūkius, pažymi ne vienas naratyvą ar tapatybės formavimą nagrinėjęs teoretikas. Pradėti reikėtų nuo to, kad kiekvienas pasakotojas perteikia ryškiau ar blankiau suformuluotas etines tiesas. Naratologas Jensas Brockmeieris teigia, kad „autobiografinis pasakojimas ne tik aprašo ar reprezentuoja savastį [išskleisdamas ją] laike, bet ir *įvertina* šią savastį pagal moralės normas ir etines nuostatas“ (Brockmeier 2008: 353). Aišku, galima klausti: jei pasakojama apie laikotarpį prieš penkias ar šešias dešimtis metų, tai pagal kurias normas ir nuostatas pasakojimas kuriamas ir kurio laiko savastis yra įvertinama? Atsakymas būtų, kad būtent laiko intervalas, atsimenamo praeities ir patiriamo dabarties požiūrio rezonansinis sąskambis yra (kaip J. Brockmeieris įvardija) naratyvinė tapatybė:

[T]apatybė, arba suvokimas to, kas aš esu, yra ne šiaip konstruktas, bet reflektuotas konstruktas, apimantis dvi ar daugiau tarpusavyje susietas laiko konsteliacijas. Kitaip negu savasties apibrėžtis (kuri nebūtinai yra reflektuota ir gali kurtis tiesiog šioje vietoje ir šiuo momentu) <...>, tapatybė yra diachroninis konstruktas, arba laiko *gestaltas*. Apskritai, galima teigti, kad norėdami kalbėti apie kažko tapatumą sau pačiam turime kalbėti apie mažiausiai du skirtingus laiko momentus (ten pat: 348; išskirta autoriaus – J. J.).

Kuo aiškesnę etinę tezę perteikia pasakojimas, tuo labiau pasakojami įvykiai atskleidžia vertybinius žmogaus pasirinkimus. Kuo pasakojimas yra sklandesnis ir nuoseklesnis, tuo labiau jis būna skirtas individualaus mąstymo lūžiams atskleisti, jiems pagrįsti ir įvertinti. Modernus pasakojimas (nesvarbu, ar tai kolektyvo, ar asmens moderni istorija) juda per pasirinkimus, kurie skiriasi nuo anksčiau gyvenusių žmonių pasirinkimų – jie pristatomi kaip novatoriški ar bent jau įprastos mąstysenos atžvilgiu netikėti. Įtampos tarp kartų, sako Reinhartas Koselleckas, kurios egzistuoja bet kuriame praeities pasakojime (ar kalbėtume apie šeimos istorijas, ar apie profesijos raidą, ar apie kūrybos kaitą), formuoja visą modernią istoriją (Koselleck 2003: 35). Modernus pasakojimas akcentuoja ne bet kokius įvykius, o tuos, kurie atskleidžia vieno ar kito postūmio, sprendimo, persilaužimo priežastį. Kaip tik tokia yra R. Kosellecko aiškinama istorinio laiko tėkmės logika ir modernaus pasakojimo konstravimo logika. Richardas Kearney pasakojimą taip pat visų pirma laiko būdu pralaužti vidinius ir išorinius užtvarus, „įveikti akligatvius“, susieti tai, kas ne iš pirmo žvilgsnio dera ir ne akivaizdžiai vienas iš kito išplaukia (Kearney 2002: 6). Autobiografinio pasakojimo pateikimas su visa lūžių ir įtampų, persilaužimų ir sprendimų struktūra yra modernios savivokos požymis. Modernaus miestiečio pasirinkimai (to, kuris neperima ūkio, netęsia tėvo ar motinos amato, kuris viską, kas jį formuoja, esą *renkasi* pagal savo poreikius ir mąstymą) yra tarsi modernūs pasirinkimai *par excellence*.

Kaip tik tokiam, pagal istorinio laiko modelį vaizduojamam, individualios atminties aiškinimui prieštarauja ne vienas atminties teoretikas. Iš jų šiam straipsniui svarbiausias yra filosofas Emmanuelis Levinas, vadinantis atmintį istorinio laiko inversija ir teigiantis, kad atmintis nėra įvykio atspindėjimas iš subjekto perspektyvos. Atminčiai yra būdinga palaikyti ir tęsti praeities, kaip pasyvaus santykio su aplinka, suvokimą – to santykio, kuris kiekvienoje situacijoje randasi dar iki racionalaus išsiaiškinimo, kas yra vertinga ir kas yra teisinga (Levinas 1972: 56). Prie šios E. Levino koncepcijos dar grįšime, kai nagrinėsime sakytinių pasakojimų pavyzdžius. Dabar reiktų tik pažymėti, kad ji nedažnai pasitelkiama aiškinant autobiografinius pasakojimus apskritai, nors sakytiniams pasakojimams ji nepalyginti geriau tinka. Pagal šiuos du modelius labai apytikriai galėtų būti skiriamas rašytinis ir sakytinis pasakojimas. Ši skirtis negali būti absoliuti: ji veikia sudaro skalę, kurioje sakytiniai

autobiografiniai pasakojimai išsidėsto, kartais pasiekdami ir kitą, visiškai racionalaus ir koherentiško pasakojimo modusą (būdingesnę rašytiniams memuarams).

Taigi iš teorijų, atminties darbą aiškinančių kaip objektyvios istorijos papildymą detalėmis, atrodytų, kad savo gyvenimo istoriją pasakojantis žmogus juda nuo vieno savo valingo apsisprendimo, posūkio ir ryžtingo veiksmo atpasakojimo prie kito. Tuomet subjektas (etinis, socialinis, kartais ir politinis) yra visada pirmajame plane: jis renkasi, sprendžia, valingai veikia. Iš šių pasirinkimo ir apsisprendimo momentų esą randasi ir formuojasi naratyvinis „aš“, pasakojimo subjektas, kuris ir yra bet kurio pasakojimo centras. Šiame „aš“ nėra jokių neišskumų ir netolydumų – pasakojimo integralumas yra kone svarbiausia modernaus autonaratyvo ir apskritai modernaus pasakojimo ar pasakotojo savybė. Pavyzdžiui, naratologė Hanna Meretoja apibūdina modernų pasakojimo veikėją kaip „autonominį veiksmo ir žinių subjektą“ (Meretoja 2014: 10).

Panašų modernios naratyvinės tapatybės aiškinimą pateikia ir filosofė Linda Martín Alcoff, kuri modernios tapatybės ištakas mato Georgo Hegelio filosofijoje – tai jis suformavo laisvo modernaus subjekto kaip visiškos dermės su pasauliu sampratą: ši dermė pasiekama per kitokybės neigimą ir sublimaciją, iš kurių gimsta asmens ar kolektyvo tapatumas (Alcoff 2006: 59). G. Hegelio liniją, L. M. Alcoff manymu, tęsia ir Paulis Ricoeuras, naratyvinę tapatybę aiškinantis taip: kai veiksmas yra atpasakojamas – perkeičiamas į naratyvą, tada ir susikuria naratyvo personažas (atitinkamas pasakojimu atskleidžiamas pasakotojo pavidalas), kuris yra naratyvinis „aš“ (Ricoeur 1992: 116). Veiksmo pasakojimas, pasak P. Ricoeuro, yra laike pateisinto ir įtvirtinto „aš“, kuris, savo ruožtu, dera su pasakotojo pažiūromis ir siekais, sukūrimas. Perkeisti veiksmą į naratyvą – tai susaistyti atskirų jo epizodų prasmes į vieną personažo kaitos paveikslą, tai yra veiksmų eigą pristatyti kaip parodančią žmogaus (mūsų aptariamam atveju – savo) būdą.

Savo veiksmų naratyvizavimas, žinoma, padaro juos paaiškinamus todėl, kad jie pristatomi ne tik kaip teisingi iš „aš“ perspektyvos, bet ir kaip visuotinai priimtino ir vertinamo, racionaliai besirenkančio individo poelgiai. Tokiu atveju nėra neįsivaizduojama, kad pasirinkimas galėtų būti veikiamas laikinų ar atsitiktinių detalių, juslinio suvokimo, emocijos arba – dar mažiau – kūno būsenų. Papasakotas pasirinkimas kaip modernaus „aš“ steigties forma yra įmanomas tik tada, kai pasirinkimą sudaro vien tik besirenkančio subjekto racionalūs sprendimai, bet visiškai nedalyvauja jokia kitokybė, joks nenumatytas kitoniškumas. Kaip tik dėl to L. M. Alcoff kritikuoja P. Ricoeurą, kuris kitokybę aprašo tik kaip nereikšmingą savo naratyvinio vaizdinio formavimo instrumentą. Jos teigimu,

kitokybė tampa tik perspektyva, reikalinga savo tapatybės plėtotei; šia prasme P. Ricoeuras suteikia Kitam tokią poziciją, kuri Kitą pristato tik kaip vaizduotės pratęstą save patį (Alcoff 2006: 61).

Pasirinkimas, ar veikiau tai, kaip jis aiškinamas, atsimenamas ir artikuluojamas, atskleidžia būtent kitokybės vaidmenį konstruojant savo tapatybę. Daugumoje sakytinių pasakojimų kitokybė, naujovė ar netikėtumas nėra sumažinami iki tapatybės dalies ir iki pasirinkimo objekto. Susidūrimas su tuo, kas nauja ir netikėta, išlieka pasakojime kaip emocija, kaip afekto prisiminimas, kuris net ir per daugelį kartų pasakojant neišnyksta: pasakojama su visai tokia pat nuostaba, išgąščiu, džiaugsmu ar gėda kaip ir pirmąjį kartą. Tokiu atveju veiksmas nėra ir negali būti aiškinamas tik pasitelkiant veikiantįjį asmenį ir jo savybes, o pasakojamas gyvenimas nėra paverčiamas apsisprendimų ir pasirinkimų grandine (nekalbant apie tai, kad apsisprendimas ir pasirinkimas tada nesutampa). Tokiais pasakojimais kuriama tapatybė tikslingai rodoma kaip netolydi, nesuvienyta ir nesuvienijama. Pasakojimų, turėjusių atskleisti modernybės pobūdį XX a. antrosios pusės vilniečių prisiminimuose, tyrimas rodo, kad kaip tik pastarojo tipo tapatybės konstravimas ir dominuoja tą žmonių, kurie pokariu atvyko į Vilnių iš tradicinių kaimo ar miestelių bendruomenių, pasakojimuose apie pasirinkimą.

KITOKYBĖ IR NAUJOVĖ PASAKOJAMUOSE PASIRINKIMUOSE: KETURIŲ ATVEJŲ ANALIZĖ

Pasirinkimai, per kuriuos nuo vieno prie kito keliaujama kuriant autobiografinį pasakojimą, pasirodo besą kur kas įdomesni ir sudėtingesni. Sakytiniai, iš anksto neparengti, autobiografiniai pasakojimai dažnai yra tie „tyliųjų“ asmenų pasakojimai, mažiausiai įsprausti į respektabilias moderniąsias sąvokas. Todėl jie leidžia šias sąvokas dekonstruoti. Pakomentuosime kelis pasakojimų fragmentus¹. Du atvejai bus socialinio arba etinio pasirinkimo pavyzdžiai, o kiti du – veiklos pasirinkimo, bet visi jie yra pasakojimai apie seniai praeityje įvykusį gyvenimo kelio arba sau priimtinausio gyvenimo būdo pasirinkimą.

Emocija kaip etinio pasirinkimo pagrindas

Rozalija (g. 1921) iš Gervėčių į Vilnių atvyko 1953 metais su trimis mažais vaikais, šunimi ir keliais svarbiausiais daiktais (kiek buvo galima sukrauti į nedidelę priekabėlę), bėgdama nuo girtuoklio ir žiauraus vyro. Gyveno apleistų namų „padvaluose ir čerdakuose“, vaikus apnakvydindavo kur nors už pinigų pas žmones, kur geresnės sąlygos, dirbo žuvies fabrike „prie silkių“, bilietų tikrintoja kino teatre, virė valgyti vaikų darželyje ir t. t. Ištekėjo antrąkart „už gero žmogaus“ ir 1956 metais

.....
1 Vykdamas projektą „Individualaus modernėjimo siužetai pirmosios kartos miestiečių autobiografiniuose pasakojimuose (pokario Vilnius)“ surinkta interviu medžiaga yra tvarkoma ir projektui pasibaigus bus perduota saugoti Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos archyvui.

(prasadėjus antrajai lenkų „repatriacijos“ bangai) su vaikais ir antruoju vyru gavo mažą butelį Užupyje. Butas anksčiau priklausė lenkam. O Rozalija tik perimdama iš jų namus ir sužinojo, kad yra tokia šalis – Lenkija ir kad ankstesni buto gyventojai kažkodėl turi iš ten išsikelti. Netrukus ji su šeima įsivaikino mergaitę. Tarsi netyčia:

Žiūriu, moteris ateina, ima savo vaikų, ir dar vaikas vaikų vedasi kokį tai. Sakau, žiūrėk, visi vedasi ant Kalėdų, tai paimsim ir mes, vis bus linksmiau. Sako [vyras]: „Paimsim.“ Sakau auklėtojai: „Ar yra sirata, našlaitė visai?“ Sako: „Taigi su juo [tavo sūnus] sėdi!“ Sakau, atvecte gi, parodycte. Atvedė gi va tokių [rodo, kad mažą]. Akys mėlynos, nu, graži mergytė gi. Nu, ir paėmėm mes ją, išsivedėm, sakiau, eik gi tu pasiimk savo daiktus. Žiūriu, ką gi ana nešas... Bože moj, paplyšėles kojines, nu, ir viską, ką kas tai davęs... nugi kai nėra nei mamos, nei nieko. Kas tai davęs, tai va šitą ir nešasi. Kai atsinešė, tai viską išmetėm. Ir pasiliko. Ir pasiliko, ir paskui ji, žinot, mum ką pasakė? „Aš iš šitų namų niekur neisiu!“ Ir vat jai buvo aštuoni [metai], ir vat dabar jai – penkiasdešimt.

Cituota ištrauka aiškiai rodo, kad pasirinkimas, sprendimas yra prisimenamas ir pasakojamas ne iš sprendžiančio ar besirenkančio subjekto perspektyvos. Paskutiniu sakiniu pasirinkimas puikiai apibendrintas: jai dabar penkiasdešimt, ir *ji* mūsų šeimoje yra visą tą laiką – nuo tada, kai *jai* buvo aštuoneri. Rozalijos pasakojime nėra nieko apie jos pačios ar kartu su vyru svarstytą ir galiausiai padarytą sprendimą; apie jį sakoma tik: „...tai paimsim ir mes <...>. Sako: „Paimsim.“ – ir tai tik toje vietoje, kur kalbama apie paėmimą atostogų metu, per Kalėdas, o ne apie įsivaikinimą. Iš pasakojimo akivaizdu, kad jeigu ir buvo svarstoma ir sprendžiama, tai neišliko kaip gana svarbų lūžį gyvenime nulėmęs dalykas. Atmintyje ir pasakojime svarbiausią vietą užima pats pasirinkimo objektas ir motyvas – našlaitė mergaitė, kurios pati labai daug vargo patyrusi moteris negalėjo nepastebėti ar palikti likimo valiai: „...ką gi ana nešas... Bože moj, paplyšėles kojines, nu, ir viską, ką kas tai davęs...“ Štai čia yra sprendimo ir pasirinkimo vieta pasakojime – emocija, kuri ir po daugelio metų lieka susijusi su tuo vaizdu, kuris ją sukėlė. Atjauta ir ją sužadinęs vaizdas, o ne ją išgyvenusio asmens – pačios Rozalijos – apmąstymai ir jų apogėjus, ne jos savybių ir puoselėtų vertybių aprašymas išliko atmintyje kaip tai, kas nulėmė pasirinkimą.

Tai – etinis pasirinkimas, kai besirenkantis subjektas neakcentuojamas. Atsakomybė už priešais esantį Kitą prisiimama spontaniškai, pamačius atskiras detales, išduodančias sunkią kito žmogaus būklę („paplyšėles kojines“), tad sprendimas randasi iš situacijos nulemtu įspūdžiu, emocijos ir santykio, o ne dėl racionalaus subjekto apsisprendimo. Panašiu metu, kai Rozalija priėmė į namus našlaitę, tokį etinio pasirinkimo motyvą konceptualizavo E. Levinas. Jo filosofijos tyrinėtojas Paulis Marcusas mini, kad „Devyniose paskaitose apie Talmudą“ E. Levinas cituoja žydų patarlę, sukurtą Lietuvos rabino Izraelio Salanterio (1810–1883): „Kito

žmogaus materialiniai poreikiai yra mano dvasiniai poreikiai“ (Marcus 2008: 44). Rozalijos situaciją tai apibūdina labai tiksliai: dvasiniai poreikiai yra perteikiami per materialų kito žmogaus vaizdą, o to vaizdo prisiminimas yra vienas iš autobiografinio pasakojimo svarbiausių elementų – tai savojo gyvenimo visumą konstruojantis momentas. Sprendimas prisimenamas taip, kad atrodo susijęs tik su priešais matomu apskurusiu vaiku; kaip tik tokiu pavidalu jis išlieka pasakojime ir po daugiau nei keturių dešimčių metų. Šis pasirinkimas nebuvo ilgo ir sunkaus svarstymo rezultatas, – jis atsirado tiesiog iš vaizdo ir jo sukeltų emocijų. Mergaitės skurdas, tai yra jos nepatenkinti materialiniai poreikiai, tiesiogiai ir akimirksniu pavirto Rozalijos etiniu sprendimu (jos dvasine reikme, būtinybe). Mūsų svarstymams svarbu, kad pasakojimu kuriamas subjektas nėra šio gyvenimo visumai reikšmingo epizodo centras. Dėmesys sutelktas tik į mergaitę, tik apie ją yra pasakojama – apie jos skurdžią aprangą, menką mantą, akis, plaukus ir jos paprastą apsigyvenimą Rozalijos namuose. Jolanta Saldukaiytė, komentuodama E. Levino intersubjektyvumo sampratą, sako, kad „kūniškumas, juslumas, o ne sąmonė, yra Levino etikos steigimo sąlyga. Taigi ir su Kito susisiejiama ne per sąmonę, o per kūniškumą, per juslumą. Kitaip tariant, tai intersubjektyvus ikūnytas, empatiškas santykis su Kito pažeidžiamu kūnu“ (Saldukaiytė 2015: 119). E. Levino aprašomas etinis santykis, steigiamas kūniškai, yra tai, iš ko kyla transcendentalinis „aš“ arba egzistuojantis, pažįstantis ir sprendžiantis subjektas (ir etinis, ir epistemologinis, ir naratyvinis subjektas): prieš *cogito* įsijungimą, sako E. Levinas, visada yra kūniškas budrumas kito žmogaus atžvilgiu (Levinas 1999: 98). Apmąstytas sprendimas apie tai, kas yra teisinga arba vertinga, pasak E. Levino, nėra ankstesnis už atsakomybės suvokimą: „atsakingas aš esu nuo pat pradžių“, tai yra nuo tos akimirkos, kai sutinku žmogų, už kurį prisiimu atsakomybę (ten pat: 106).

Pažinimo džiaugsmas: naujumas kaip emocija

Paprastai įsivaizduojame, kad visiškai kitaip randasi veiklos pasirinkimai, kurie iš tiesų implikuoja rinkimąsi iš kelių galimų pasiūlymų, racionalų situacijos apsvartymą. Bet užrašyti pasakojimai rodo, kad profesinio pasirinkimo centras irgi dažnai būna emocinis (ypač tiems žmonėms, kuriems profesija tapo svarbi). Dabar pateiksime Marijos pasakojimą apie jos apsisprendimą (vėlgi ne vienalaikį, o aprėpiamą pasakojamu gyvenimo periodu) tapti gydytoja. Šis pasirinkimas iš tiesų modernus, nes jis pasakojamas išryškinant džiaugsmą dėl galimybės mokytis, dėl gautų žinių naujumo ir kokybės. Marijai, jaunai merginai, baigusiai mokyklą Vilniuje likus dar metams iki karo pabaigos, buvo netikėtai pasiūlyta mokytis medicinos. Marijos pasakojimą pateiksime su ilgesniu kontekstu, kuris labai gerai atskleidžia, kiek „atsitiktinis“ buvo jos pasirinkimas ir sykiu – kiek jis buvo tikras ir sąmoningas. Tokiu būdu išryškėja pasirinkimo dvilypumas.

Tarp kitko, pas mus atėjo vokiečiai ir visus mus užrašė baltarusiais. Iš karto pakeitė pasus, sakė, jūs lietuviškai nemokat kalbėti, reiškia, jūs – baltarusiai. Ir visiems išdavė baltarusių pasus. Ir mes su tais baltarusių pasais patekom į tą gimnaziją baltarusių. Nors baltarusių [kalbą] mes suprasdavom, bet, žinai, kalbėt nemokėjom. Ir mes du metus ten prasimokėm, ir davė mums oficialų dokumentą, kad mes baigėm gimnaziją. O universiteto nėra... O jaunimas turi dirbt! Tai aš turėjau įsidarbinti į fabrikėlį, kur klunkes daro. Ir mano buvo mašina, kur kirpdavo pagal formą klunkėms viršų. Mašina tokia, žinai, toks peilis. Ir rudenį ateina toks vienas iš mano kurso baltarusis ir sako: „Žinai, atsidarė lietuvių kalba seserų mokykla.“ Tiesa, 320 markių reikėjo pristatyti užmokestį. Tai nuėjom, pristatėm, užmokėjom. Ką aš mačiau – salėj (čia buvo Čiurlionio g. 1) – tai visur visur sėdėjo tie studentai! Atėjo docentė ir sako: „Jeigu ateis patikrint vokiečiai, sakykit, kad čia seserų mokykla.“ O mums dėstė mediciną. Dėstė mediciną! Ir viską, ir žarnas rodė, ir viską – kaip reikiant mediciną, anatomiją visą! Ir Pavilionis tas pats buvo, ir Žilinskas tas pats buvo [dėstytojai]. Ir mes ten visi metai mokėmės. Kaip reikiant mokėmės! Užaina Tarybų Sąjunga. Ir mums užskaitė viską! Ir mes jau atėjom į antrą kursą. Ir 1948 metais aš jau baigiu, jau su lietuvių kalba gerai, ir jau baigiu mediciną. Va toks kelias!

Marija (g. 1924) – atsidavusi vaikų gydytoja toksikologė, apsigynusi dvi mokslines disertacijas (pagal anuometinę sistemą – kandidatinę ir daktarinę), visą gyvenimą ieškojusi inovatyvių gydymo būdų, vadovavusi vaikų reanimacijos skyriams ligoninėse. Jos profesinė karjera įspūdinga, bet dar didesnę įspūdį daro tai, kad pasakodama apie ją ji kuo puikiau atsiminė (su detalėmis, ligonių vardais, tyrimų rezultatais, ligos eiga ir net pacientų gyvenimo smulkmenomis) visus sudėtingesnius atvejus. Šie konkretūs sergantys ir sveikstantys vaikai formuoja Marijos gyvenimą, pasakojant apie juos (daug daugiau nei apie savo pačios svarstymus ir samprotavimus) vaizduojamas visas jos labai įdomus, lūžių, kliūčių ir sėkmių kupinas profesinis gyvenimas.

Grįžkime prie cituotos gyvenimo kelio „pasirinkimo“ istorijos. Marija užaugo Vilniaus rajone, o paauglystėje, prasidėjus karui, atvažiavo į Vilnių mokytis. Pirmiausia, be jokios nuoskaudos, ji pasakoja apie iš tiesų didelę neteisybę – reikalavimą slėpti savo lenkišką tapatybę. Gimnazija prisimenama dėl formalaus ir būtino lenkiškos tapatybės išsižadėjimo, tačiau pasakotojai tai tėra tik kontekstinė detalė – viena iš tos atsitiktinumų virtinės, kuri atvedė ją į iki šiol džiuginančią ir stebinančią veiklos sritį – mediciną. Todėl jokia nuoskauda šios temos nelydi. Toliau pasakojime įsiterpia klumpių fabrikėlis. Gražiu idiolektu pasakotoja klumpes vadina *klunkėmis*, tuo visiškai sąmoningai (neįmanoma patikėti, kad tikrojo žodžio ji nežino) sukuria linksmą, absurdišką to atsitiktinio darbo nuotaiką, vėlgi – be jokios nuoskaudos dėl patirto vargo ar švaistomo laiko prieskonio. Šis epizodas dar labiau įtvirtina atsitiktinumų grandinės, atvedusios į džiaugsmingą ir lemtingą at-

radimą, vaizdinį. Galiausiai atsitiktinumo tema pasiekia apogėjų: netikėtai užsukęs buvęs bendramokslis praneša, kad atidaryta medicinos seserų mokykla, kurioje reikės mokytis lietuvių kalba – kalba, kurios Marija tuo metu nemokėjo. Šis kalbos nemokėjimas vėlgi yra visiškai nereikšmingas, linksmas savitas epizodas, o ne iššūkis, kurį reikia įveikti, ar tarpinis etapas, kurį reikia pereiti kryptingai siekiant didesnių tikslų. Tokiōs retorikos Marijos pasakojime išvis nėra – ji pasakoja nuotyki, stebinamą ir nepaprastai džiaugsmingą: kaip ji visiškai atsitiktinai atsidūrė medicinos studijose. Pasakojimas veda į epizodą, kurio kone kiekvienas sakinytis pasakojamas su neslepiamu džiugesiu ir nuostaba balse – nuostaba, kuri dar vis (o gal – vis aiškiau ir aiškiau) prisimenama ir artikuliuojama. Klausantis ši emocija buvo akivaizdi: „O mums dėstė mediciną. Dėstė mediciną! Ir viską, ir žarnas rodė, ir viską – kaip reikiant mediciną, anatomiją visą! <...> Ir mes ten visi metai mokėmės! Kaip reikiant mokėmės! <...> Ir mums užskaitė viską!“

Pirmiausia, šis pasakojimas perteikia atsitiktinio pasirinkimo kaip lemtingo įvykio keliamą džiaugsmą – iki šiol prisimenamą ir labai emocingai perteikiamą euforiją dėl iškart patikusios ir visą gyvenimą žavėjusios profesijos. Tačiau šis pasažas aiškiai atskleidžia ir dar vieną svarbų dalyką. Neįmanoma nepaklausti, kurio laiko yra šis pasakojime ryškiai juntamas entuziazmas: ar dabarties, ar 1943–1944 metų, apie kuriuos pasakojama, ar viso gyvenimo? Akivaizdu, kad tai nėra nei anuometinis, nei dabartinis džiaugsmas, bet konkrečios datos nebetekusi ir su tapatybe glaudžiai susijusi naratyvinė emocija. Ji ir yra tas intervalas, laiko sąskambis – dabar iš naujo, arba – ir vėl pasirinktas anuometinis gyvenimo išsipildymo pojūtis. Tapatybė nėra konstruktas (kai iš dabarties poreikių „pagaminama“ praeitis), bet ji nėra ir vienaip ar kitaip „atsitiktinai susiklostęs“ gyvenimas. Tai yra dermė atskirų laiko momentų, sukurančių intervalus. Intervalai susikuria ne konkrečiu, vieną datą turinčiu, sprendimu ar pasirinkimu („galiojančiu“ iki šios dienos), bet per labai stiprų momentinį įspūdį – per afektą, kuris dėl savo stiprumo darosi nebeįtalpinamas į kurią nors chronologinės sekos vietą. Kuo emocingesnis pasakojimas, tuo sunkiau jį nuosekliai išaiškinti, tuo sunkiau iš jo pasigaminti objektyvios kolektyvinės istorijos papildymus. Taip yra dėl paprastos priežasties – toks pasakojimas nėra chronologinis, jis nėra istorinio laiko tėkmėje.

Marijos pasirinkimas turi visus formalius modernaus pasirinkimo bruožus: ji rinkosi tai, kas novatoriškiausia, tai, kas sunkiausia, ir visa tai kėlė jai didžiulį džiaugsmą. Likęs jos pasakojimas, anapus šio epizodo, yra toks pat: visi profesiniai pasiekimai perteikiami su didžiule emocija ir vaizduojami esą pirmesni ir svarbesni už jos pačios nuoseklius ir nuo gydytojos praktikos atsietus samprotavimus bei atradimus. Modernus subjektas čia vėlgi pasirodo nesąs heidegeriškai uždarytas savo sąvokose, savo supratimuose, atradimuose ir sprendimuose; veikiau jis yra leviniškai formuojamas ir radikaliai keičiamas iš išorės – atsitiktinių aplinkybių ir epizodų.

Tarp tų epizodų esama tokių, dėl kurių pasakotoja patiria vis dar tokią pačią emociją ir iš tos emocijos besirandančią atsakomybę. Ši subjekto pasitraukimą iš pirmojo plano, jo galios atsisakymą E. Levinas konceptualizuoja, pavadindamas tokią situaciją „susitikimu su veidu“: „būtent veido nuogumas, jo absoliutus bejėgiškumas – be slėpimosi, dangstymosi ar maskavimosi – priešinasi mano galiai“ (Levinas 1987: 21). Šiuo atveju minėtasis laiko intervalas, iš atminties turinio ir aktyvaus, valingo prisiminimo suformuojantis svarbią tapatybės ašį, tampa leviniškuoju „veidu“, kurio akivaizdoje vis dar (taip pat spontaniškai ir tiesiogiai) patiriama atsakomybė.

Besirenkantis kūnas: „Aš ir pats stebiuosi, kaip tas įmanoma“

Trečiasis mūsų pateikiamas pavyzdys – tai pasirinkimas, kuris nėmaž neprimena rinkimosi ar svarstymo, o tik laipsnišką ir visiškai kūnišką įsitraukimą. Vladimiras (g. 1932) yra Lietuvos tinklinio legenda, vienas iš šio sporto pradininkų (Lietuvoje iki šiol vyksta jo vardu pavadinti tinklinio čempionatai). Apie savo karjeros pradžią jis pasakoja taip:

Mes prie geležinkelio gyvenom, ir šalia buvo ten laukai tokie, kaip kaimas koks, nu, priemiestis Vilniaus. Ir jie ten gyveno – du lenkai. Ir jie [pakvietė] tinklinį žaisti. Sakiau, aš nežinau, pabandyčiau. Man buvo devyniolika metų tada. Ir aš pirmą kartą su jais nuėjau į tinklinio treniruotę. Man patiko! Aš nustojau lankyti futbolo treniruotes (į krepšinio vaikščiojau, bet futbolo nustojau) ir pradėjau žaisti tinklinį. Be to, man taip patiko, kad eidavau tris kartus [per savaitę] į „Dinamo“, du kartus į „Spartaką“ ir du kartus į universiteto [sporto klubą]. Kiekvieną dieną, išskyrus sekmadienius – tik sekmadienį tinklinio treniruotės neturėjau. Ir va, aš pradėjau treniruotis 1952 metais, o 1955-ais mane pakvietė į Sovietų Sąjungos rinktinę. Per tris metus! Visi stebisi. Aš ir pats stebiuosi, kaip tas įmanoma. Jūs neįsivaizduojat [ką aš darydavau]! Aš vasarą apsiadavau slidininko batus ir bėgdavau į Vingio parką, krūvą smėlio [susipildavau] ir šokinėdavau ant smėlio, kad būtų sunkiau. Paskiau tokį diržą užsijuosdavau per treniruotes, pilną smėlio pripiltą, ir su tuo smėliu žaisdavau [tinklinį]. O kai žaisdavau [varžybose] – visa tai nusiimi, lengvi batukai, tai grynas malonumas! Tai va kaip aš pakliuvau į šią sporto rūšį.

Vladimiras atvyko į Vilnių būdamas paauglys kartu su šeima ir gyveno čia be galo sunkiai. Jų šeimos atvykimo į Vilnių 1947 metais istorija atrodo graži – ypač tuo, kad nelabai įtikinamai imituoja būtent pasirinkimą ir racionalų apsisprendimą: jo dėdė, mamos brolis, pasakė seseriai, neva jo draugas, su kuriuo kartu kariavo, sakęs, kad Vilnius – labai geras miestas, ten labai geri žmonės. Ir paraginęs važiuoti į jį gyventi. Taip visa dėdės šeima, o paskui juos ir Vladimiras su mama atvyko į Vilnių. Tuo metu jam tebuvo penkiolika metų. Skurdas, vargas, įvairūs bandymai užsidirbti pinigų maistui, privalomas darbas valant griuvėsius – visa tai sudaro

pasakojamo epizodo kontekstą. Gabaus, protingo, viskuo besidominčio vaikino gyvenime atsiranda tinklinis ir jis visa galva pasineria į šį žaidimą (jis greitai tampa žaidimu egzistencine prasme). Kasdienės treniruotės po kelis kartus per savaitę, azartiškos pastangos sunkinti sau užduotis per treniruotes ir rezultatas – vaikas tampa šios sporto šakos profesionalu ir per be galo trumpą laiką patenka tarp lyderių. Visiškai kitokia istorija, nei ilgam laikui suplanuotas, nuoseklus darbas, vedantis į profesinę sėkmę. Tinklinis atsiranda gyvenime kaip kūno lavinimo aistra, nuvedanti prie rezultato, kuris iki šiol prisimenamas su didele nuostaba: „Visi stebisi. Aš ir pats stebiuosi, kaip tas įmanoma.“ Šis pasakymas aiškiai rodo gana neįprastą naratyvinio subjekto poziciją: pasakotojas yra ir veikėjas, ir besistebintis stebėtojas. Užuoat aiškinęs savo pasirinkimą, jis užima stebėtojo padėtį rodydamas, kad racionaliai to neįmanoma paaiškinti. Pasirinkimas įvyko, tačiau vietoj išaiškinimo pasakojime matome tik nuostabą dėl jo stiprumo ir įtakos visam likusiam gyvenimui.

Greičiausiai visos šios treniruočių detalės būtų ištirpusios tarp įvairių kitų nereikšmingų (ir, tikėtina, nepasakojamų ar labai retai ištraukiamų į paviršių) atminties fragmentėlių, jeigu visas Vladimiro gyvenimas nuo to įsimintino laiko nebūtų buvęs vis labiau ir labiau aukojamas tinkliniui. Ar tinklinis buvo pasirinktas? Kitaip tariant, ar jis, Vladimirui pasakojant / apibendrinant savo gyvenimą, matomas kaip pasirinktas? Veikiau jis suvokiamas kaip atsitikęs – du šalia gyvenę vaikinai pasiūlė pažaisti, – ir šis atsitikimas yra pristatomas kaip perversmo pradžia ar gyvenimo krypties atsiradimas. Panašiai kaip Rozalija mato mergaitę, kurią imasi auginti (o ne save ir savo apsisprendimą), taip Vladimiras mato tinklinį (o ne save ir savo pasirinkimą) ir pats nesupranta, „kaip čia atsitiko“, kad sportinė karjera taip greitai judėjo pirmyn. Lygiai taip Marija su didžiule emocija atsimena, kaip juos, tik mokyklą baigusius jaunuolius, mokė anatomijos, „rodė žarnas“, ir mokė *tikros* (!) medicinos. Šie atsitikimai, įvykiai yra išsipildę (išlikę ir visiškai pasitvirtinę laike, suvienydami jo tėkmę ir įsteigdami asmenį virš ar anapus jos). Būtent dėl pasakojimo ir jo metu jie tapo pasirinkimais (šio ar kito pasakojimo veiksmo – nesvarbu). Emocija, kurią girdime visuose trijuose aptartuose pavyzdžiuose, randasi iš to skirtingų laiko momentų (fragmentų) sąskambio: „mus mokė tikros medicinos!“, „Aš ir pats stebiuosi, kaip tas įmanoma!“, ir šias emocijas akivaizdžiai jungiantis ir atrakinantis Rozalijos sakiny: „Ir vat, jai buvo aštuoni, ir vat dabar jai – penkiasdešimt!“ Tai, kas atsitiko anuomet, vyksta ir dabar. Tai tebeatsitinka – tebestebina, tebedžiugina ar tebejaudina.

Tai neabejotinai yra moderna naratyvinio subjekto požymis:

Tokio subjektyvumo transcendavimas yra judesys kitoniškumo, kuris yra anapus daiktų išorės, link. Kitoniškumas, kuris nėra nei išmąstomas, nei įsisavinamas, nei paverčiamas kasdienybe, yra reikšmingas būtent dėl savęs paties – jis atliepia ir sukelia tą transcendentuojančią aistrą, kuri mūsų buvimą paverčia ekstatiniu (Lingis 1987: XIII).

Alphonso Lingio čia aprašomas ekstatinis buvimas yra toks, kai išorinis pasaulis yra svarbesnis už vidinius įsitikinimus, paveldėtus įpročius ir išskaitytus ar kitaip įdiegtus principus. Tai irgi yra modernaus subjektyvumo požymis, kuris itin aiškiai matyti nagrinėtuose pasakojimų epizoduose.

Rinkausi atsisakyti: racionalus pasirinkimo aiškinimas

Galiausiai, ketvirtuoju pavyzdžiu, mėginsime atskleisti socialinį-etinį pasirinkimą, kuris yra gerokai labiau grįstas vidiniais apmąstymais, samprotavimais, paveldėta tradicija, daugelio skaitytų knygų refleksija nei pirmiau aptarti atvejai. Jevgenijaus (respondento prašymu vardas pakeistas) pasakojimas rodytų kitokį – visiškai racionalų ir sąmoningą, subjekto valios nulemtą gyvenimo būdo pasirinkimą, kuris aiškinamas ir pristatomas kalbant apie savo nuostatas, principus ir sprendimus, o ne nurodant netikėtas, keistas, nuostabiai nutikusias ar panašias išorines aplinkybes. Pateikiami fragmentai iš Jevgenijaus pasakojimo yra tipinės vietos, visas pasakojimas – labai įdomus ir daugeliu atžvilgių vertingas – yra pripildytas kaip tik tokių argumentų ir apibendrinimų. Šis pasakotojas demonstruoja kitą modernaus pasakojimo variantą negu ką tik aptarti atvejai. Čia besirenkantis subjektas yra rodomas kaip sprendžiantis, o jo socialiniai ir etiniai apmąstymai – kaip nulėmę jo gyvenimo kelią: bet kokioms profesinės karjeros atsisakymą ir tylų, atsiskyrėlišką gyvenimo būdą.

Visada reikia būti silpnesniojo pusėje, ne stipresniojo. <...> Pavyzdžiui, straipsnis už spekuliaciją. Bobutė pardavinėja pyragėlius – pati kepė, pati pardavinėja. Pagal konkretų straipsnį už tai – septyneri metai kalėjimo. Įsivaizduojat?! Ne, ne man toks biznis. Septyneri metai už pyragėlių kepimą. Kiekvienas turi savo kelią, kiekvienas renkasi pagal savo charakterį, pagal tai, kas jam artima.

Jevgenijus gimė Vilniuje 1921 metais, kai jo tėvai, Rusijos aristokratų šeima, traukėsi nuo bolševikų valdžios į Vakarų. Gimus kūdikiui, jie apsistojo Vilniuje ir pasiliko čia visam laikui. Jevgenijus – kaip reta išsilavinęs ir visokeriopai išprusęs žmogus. Užaugęs kariavo Antrajame pasauliniame kare, vėliau baigė Vilniaus universitetą ir didžiąją gyvenimo dalį dirbo spaustuvėje. Dirbo labai gerai, nuolat gaudavo padėkų ir apdovanojimų. Iš jo nuolat reikalavavo stoti į partiją ir užimti kuo aukštesnes pareigas „partijos aparate“. O jis sakė: „Spjaunu aš ant to aparato.“ Visa šeima jam nuolat priekaištavo, kad jis nieko nepasiekė, kad dirba darbą, kurį gali padaryti bet kuris mokinys. O jis aiškino taip: „Aš tyliai pragyvenau, niekur nelindau, niekur nesifilmavau. Čia sau Žvėryne sėdinėjau ir puikiai jaučiuosi. Aš sau gyvenimą pasirinkau pagal savo charakterį.“ Jevgenijus dėstė savo sprendimą primindamas Immanuelio Kanto kategorinį imperatyvą ir iš atminties cituodamas

Epikūras: „Žmogus turi gyvenimą pragyventi niekam nekenkdamas, niekam netrukdydamas.“ Savo pasirinkimą jis labai tiksliai nusakė ir aiškiai pagrindė, – tai rodo, kad viskas jo daugybę kartų apmąstyta ir suformuluota.

Aš nepritariau jų doktrinai. Būdamas mokiniu dar norėjau suprasti Sovietų Rusiją, išstudijavau Marksą, perskaičiau „Kapitalą“, bandžiau įsigilinti. Bet nepatiko man, nutariau, kad niekai visa tai. Nutariau, kad tai ne man.

Jevgenijaus pasakojimas yra aiškiai konstruojamas apie savo kaip protingai besirenkančio modernaus žmogaus paveikslą: žmogus, kuris išsilavinimu lenkia daugumą savo amžininkų, moka mažiausiai šešias kalbas, turi teisininko diplomą, žmogus, kuriam dėl daugybės Antrojo pasaulinio karo metais gautų apdovanojimų galėjo būti atviros visos sovietinės sistemos durys (jei tik būtų sutikęs stoti į partiją), pasirenka tylų naktinį korektoriaus darbą spaustuvėje ir tuo pasirinkimu didžiujasi. Negana to, jis visų ir visada prašė neviešinti jo pavardės, kilmės ar nuopelnų, nerodyti dėmesio jo asmeniui, pavyzdžiui, jo nefotografuoti. Visa tai buvo Jevgenijaus pasirinkimas, kuris, jo paties manymu, „derėjo prie jo būdo“, kitaip tariant, prie to, kaip Jevgenijus suvokė save ir, žinoma, kaip jis suvokė moralų ir socialiai teisingą elgesį. Reikia pastebėti, kad čia yra išreikšta ne tik socialinė pozicija, bet ir politinė, ir geopolitinė. Politinė – ta prasme, kad jis negalėjo nuolaidžiauti sistemai, kurią įvertino kaip niekinę: „niekai visa tai.“

Taigi profesinis, etinis ir socialinis Jevgenijaus pasirinkimas buvo grįstas ideologijos ir socialinės-politinės sistemos įvertinimu (pasakodamas kaip tik taip šį pasirinkimą pateikia). Jevgenijaus pasakojimas sutelktas apie savo – kaip modernaus, besirenkančio ir laisvo subjekto – paveikslą: jo mąstymas, samprotavimas, pažiūros, viskas, ką perdavė tėvai ir kas perimta iš knygų, yra visokeriopai susieta ir sudaro pasakotojo paveikslą, kuris yra ryškus ir įdomus, be prieštaravimų ir be atsitiktinių gyvenimą nulėmusių elementų. Jevgenijaus pasakojimas yra veikiau išimtis tarp savytinių autonaratyvų, kurių kontekste atsiskleidžia jo pasakojimo literatūriškumas, kruopščiai apgalvota ir sukurta Jevgenijaus tapatybė, primenantį rusų klasikinės literatūros veikėjų paveikslus. Tai etinis pasirinkimas, sukurtas kultūrinio kontempliavimo ir mąstymo būdu. Jevgenijus aiškiai nusistatė santykį su jam nepriimtina kultūrine-socialine aplinka ir niekada daugiau to santykio (ar jo artikuliacijos) nekvestionavo. Tarp penkių ar šešių jo mokėtų kalbų, kuriomis jis kalbėjo, skaitė ir rašė, lietuvių kalbos nebuvo – vadinas, tikimybė susidurti su, jo manymu, neprognozuojama aplinka dar sumažėjo. Tai buvo mąstymu ir permąstymu grįstas pasirinkimas pasitraukti iš bet kokio aktyvaus veikimo socialinėje aplinkoje ir būti tiesiog žmogumi pagal visas humanistinės kultūros normas ir apibrėžtis. Šį pasakojimą iš kitų išskiria ne tai, kad Jevgenijus pasirodo kaip

išdidus, nuo aplinkui vykstančių procesų sąmoningai nutolęs intelektualas, pasinėręs į knygas ir klasikinės kultūros kūrinius. Jo pasakojimas aiškiai kitoks tuo, kad pasirinkimas čia yra negatyvus: pasirenkama atsisakyti, pasirenkama pasitraukti, pasirenkama nedalyvauti. Atsisakant judama ne savęs kūrimo ir įtvirtinimo linkme (per konkrečių gyvenimo fragmentų susiejimą ir patirtų emocijų rezonansą), o į atsiribojimą nuo pasakojamo konteksto. Savime aišku, kad pasirinkimo pasakojimas tuomet sutelktas ne į objektą, kurio atsisakoma (šiuo atveju tai būtų politinė sistema ir jos primetamos taisyklės bei dogmos). „Niekai visa tai“ yra ne kokią nors vieną atskirą akimirką padarytas sprendimas, bet asmens poziciją įvairių dalykų ir vyksmų atžvilgiu apibūdinanti formuluotė, lygiai kaip ir kiti Jevgenijaus išsakyti apibendrinimai: „Kiekvienas turi savo kelią, kiekvienas renkasi pagal savo charakterį“; arba – „Žmogus turi gyvenimą pragyventi niekam nekenkdamas, niekam netrukdydamas“. Šios frazės nusako skirtingu metu įvykusių pasirinkimų (pasirinkimų atsisakyti) rezonansinius sąskambius. Šie atsisakymo, kaip ir pasirinkimo, momentai sukuria naratyvinę tapatybę, kuri labai menkai tesiremia į konkrečius kūniškai ar emociškai prisimenamus epizodus.

APIBENDRINIMAS. MODERNUS SUBJEKTAS – NUO NUMANOMO IKI TEMATIZUOTO

Taigi pasirinkimas yra ne atsitiktinė, bet esminė tema kalbant apie modernybei būdingą viešai pateikiamą pasakojimą apie save. Modernus autobiografinis pasakojimas pabrėžia tuos įvykius, kurie atskleidžia vieno ar kito postūmio, sprendimo, lūžio priežastį. Viešumai skirto įdomaus gyvenimo pasakojimo buvimas (ir jo pristatymas platesniam nei šeimos ratui) rodo, kad gyvenimas buvo daug kartų permąstytas. Savęs, savo individualumo, o kartais – ir unikalumo ar išskirtinumo sukūrimas pasakojant nepriklauso nei nuo profesinės sėkmės, nei nuo kokių nors kitų oficialių socialinių įvertinimų. Toks santykis su savo gyvenimu būdingas beveik visiems savo gyvenimo istoriją pasakojusiems XX a. viduryje į Vilnių atvykusiems naujakuriams. Tačiau būdas, kuriuo šis modernus individualumas pasiekiamas, buvo skirtingas.

Iš visų keturių trumpai pristatytų ir analizuotų autobiografinių pasakojimų fragmentų tik paskutiniame, Jevgenijaus pasakojime, atsiranda besirenkantis, sprendžiantis ir vertinantis subjektas. Tai nereiškia, kad čia turime reikalą su skirtimi tarp modernaus ir iki-modernaus (ar po-modernaus) pasakojimo. Ir pasakojimu pristatomas aiškus, apmąstytas bei artikuliuotas „aš“, ir iš pasakojimo atsiskleidžiantis nuolat slepiamas, labai retai pasakojimo centre atsiduriantis „aš“ yra to paties modernaus naratyvinio subjektyvumo modusai. Tai yra skirtingi naratyvinio savęs lipdymo būdai, skirtingais modeliais grįsti, tačiau nukreipti į tą patį tikslą –

unikalaus savo gyvenimo paveikslo, kurio nenulėmė aplinkos diktuojamos normos ir patogumo principai, sukūrimą. Jevgenijaus naratyvinis paveikslas yra kuriamas iš skirtingų medžiagų ar skirtingomis technikomis, tačiau ir jis, ir trys ankstesni pasakojimai reprezentuoja moderniosios miestietiškosios tapatybės radimąsi. Pirmieji trys pasakojimai rodo įsisavinamą, emociškai aktyviai perimamą modernumą, norą kurti, reaguoti, rūpintis (o ne kuo labiau atitikti teisingos gyvenamosios normatyvus), kai aplinkinis pasaulis yra svarbus subjekto steigties dėmuo, o ne įvertinimui pateiktų objektų suma. Ketvirtasis pavyzdys atskleidžia savo gyvenimo suvienijimą atmetant esamas normas ir kuriant koherentišką, universaliai teisingą „aš“ (būtent – kantiškai teisingą, steigiantį kantiškąjį etinį subjektą, kuris rinkdamasis vadovaujasi tik universaliomis vertybėmis). Jurijus Lotmanas tokį persilaužimą vadina teise ar paraiška į biografiją:

Taip atsitinka todėl, kad kiekviena kultūra, teisingiau, idealusis jos modelis, sukuria ir tokį žmogaus tipą, kurio elgseną visiškai lemia kultūrinių kodų sistema, ir tokį, kuris pats gana laisvai pasirenka elgsenos modelį (Lotman 2014: 138).

Šis antrasis tipas – laisvai pasirinkta gyvensena ar veikla – sukuria biografijos galimybę. Nors J. Lotmanas kalba apie rašytinį tikslingai (ir kito žmogaus – biografo) sukurtą tekstą, Jevgenijaus sakinys savo gyvenimo pasakojimas yra kaip tik tokio modelio. Jevgenijus yra savo paties biografas, jo užduotis yra parodyti savo gyvenimą kaip koherentišką, o save – kaip teisingai besielgiantį ir laikinoms (be to, iškreiptoms ir neteisingoms) socialinėms normoms nepaklūstantį žmogų.

Apibendrinant galima pasakyti, kad šis pasirinkimo, sprendimo ir gyvenimo posūkio ryšys su emocija, nuostaba, išgąščiu ar kūno būsenomis yra akivaizdus, susiejus empirinę medžiagą su etiniu filosofiniu diskursu. Tai rodo trys pirmieji analizuoti pasakojimai. Tačiau egzistuoja ir kitoks, labiau literatūrinis, daug kartų racionaliai apmąstytas ir moderniai integralus savo gyvenimo pasakojimas (ketvirtasis pavyzdys) – jis irgi nėra koks nors sufabrikotas, netikras ar nevertingas. Anaiptol. Šie du poliai, abu rodantys pasakojimo modernumą, suformuoja skalę, kurioje išsidėsto kiti autobiografiniai pasakojimai. Vis dėlto didžioji jų dalis rodo, kad netikėtumas ir naujumas išlieka atmintyje ir jos artikuliacijose kaip emocija, nuostaba ar ilgam įstrigęs detalus vaizdas, ir kad tai tampa svarbiausiomis autobiografinio pasakojimo vietomis – pasakojimų apie gyvenimą formuojančius pasirinkimus centru.

LITERATŪRA

- Alcoff Linda Martín 2006. *Visible Identities: Race, Gender, and the Self*, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Brockmeier Jens 2008. "Autobiographical Time", in: *Life Story Research*, edited by Barbara Harrison, vol. 1, London: Sage, p. 346–365.
- Kearney Richard 2002. *On Stories*, London–New York: Routledge.
- Koselleck Reinhart 2003. *Zeitschichten: studien zur Historik*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Levinas Emmanuel 1972. *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*, translated by Alphonso Lingis, The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Levinas Emmanuel 1987. "Freedom and Command", in: *Collected Philosophical Papers*, translated by Alphonso Lingis, London: Martinus Nijhoff Publishers, p. 15–24.
- Levinas Emmanuel 1999. *Alterity and Transcendence*, translated by Michael B. Smith, London: The Athlone Press.
- Lingis Alphonso 1987. "Translator's Introduction", in: *Collected Philosophical Papers*, London: Martinus Nijhoff Publishers, p. VII–XXXI.
- Lotman Jurij 2014. „Literatūrinė biografija kultūros istorijos kontekste (Apie tipologinį teksto ir autoriaus asmenybės santykį)“, vertė Virginija Cibarauskė, *Colloquia*, Nr. 32, p. 138–153.
- Marcus Paul 2008. *Being for the Other: Emmanuel Levinas, Ethical Living and Psychoanalysis*, Milwaukee: Marquette University Press.
- Meretoja Hanna 2014. *The Narrative Turn in Fiction and Theory: The Crisis and Return of Storytelling from Robbe-Grillet to Tournier*, New York: Palgrave Macmillan.
- Ricoeur Paul 1992. *Oneself as Another*, Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Saldukaitytė Jolanta 2015. „Materialinių poreikių imperatyvumas Emmanuelio Levino etikoje“, *Athena*, Nr. 10, p. 112–124.

Choices Creating the Modern Self in Oral Life Stories

JURGA JONUTYTĖ

S u m m a r y

Keywords: modernity, modern narrating subject, oral narrative, choice, memory.

The autobiographical narrative, or life story, of a modern urban citizen is usually constructed in such a way that choices become its key moments. The modern urban man does not inherit their parents' farm, does not continue the trade of their father or mother; instead, they *choose* everything that shapes them according to their demands and understanding. Choices thus become the key elements in the narrative portrait of the modern subject. This notion would suppose placing of the evaluating, deciding and choosing subject (ethical, social or political one) always in the foreground, with the entirety of the narrated life depending solely on their inner processes. These choices and decisions allegedly shape the narrative ego, or the narrating subject, which is at the core of any narrative. Such "self" does not contain any discrepancies or ambiguities; it is coherent, explicable and reasonable.

However, such notion of the modern autobiographical narrative is challenged by numerous researchers of memory. For instance, this article draws on the views by philosopher Emmanuel Levinas maintaining that choices include also the presence of what is different,

new and unusual. The inner logic of the narrating subject, their reasoning and evaluations of the definite or abstract phenomena not necessarily determine the outcome of the choice. The most important choices are experienced, remembered and narrated as more or less unexpected inbreaks of the Otherness into the stable everyday routine. In some cases, this Otherness is experienced and remembered as a very strong emotion evoked by seeing another human being in distress, in other cases – as a fascinating and attractive novelty, and in yet others – as a discovery of one's own physical abilities. Such cases are analyzed in this article on the basis of empirical data – namely, by employing fragments of three different autobiographical narratives.

The forth presented narrative reveals a different modern subject, who is indeed introduced as the one making rational choices, decisions and judgments. In this case, the oral narrative seems rather similar to a written or even literary autobiography. This narrative, which also creates the modern “self”, testifies to the existence of a different mode of constructing of the narrating subject, i.e. the one that is based on the ethical judgment and ceaseless rational consideration. The difference between the last example and the three earlier ones is striking: the three first stories represent an emotionally absorbed and adopted modernity, which manifests itself as an inclination to create, introduce, and spontaneously react to innovations, taking care of everything around. The fourth example demonstrates another way of interrelating the events in one's life: namely, by rational and sober consideration, rejection of unacceptable local notions and creation of a coherent and universally righteous “self” (which takes into account only the most general principles formulated in the masterpieces of the global literature and philosophy). The author maintains that both such ways of constructing the modern “self” that are introduced in her article may exist in parallel, thus revealing the diversity and complexity of the modern “self”.

Straipsnis parašytas įgyvendinant mokslo projektą „Individualaus modernėjimo siužetai pirmosios kartos miestiečių autobiografiniuose pasakojimuose (pokario Vilnius)“, kurį pagal nacionalinę mokslo programą „Modernybė Lietuvoje“ remia Lietuvos mokslo taryba (2017–2019, sutarties Nr. S-MOD-17-11).

Gauta 2019-11-03